

OPTIMAALISUUSTEORIA JA SUOMEN KIELEN KVANTITEETIN SEGMENTAALINEN TULKINTA

Heli Harrikari *Segmental length in Finnish — Studies within a constraint-based approach.* Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja n:o 33. Helsinki: Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos 2000. ISBN 951-45-9521-1.

Heli Harrikarin väitöskirja koostuu johdantoluvusta ja kuudesta julkaisutusta artikkelista. Väitöskirjassa käsitellään joukkoa fonologisia ilmiöitä, jotka tavalla tai toisella liittyvät kvantiteetin segmentaaliseen tulkintaan suomen kielessä. Ilmiöt ovat seuraavat:

- pohjalaismurteiden vokaaliepenteesi (švaavokaali), esim. *jalaka* (yleisk. *jalka*),
- leikkikieli *paksu kirja – kiksi parja*,
- yleisgeminaatio, esim. *sannoo* (yleisk. *sanoo*),
- itämurteiden erikoisgeminaatio, esim. *antamaan* (yleisk. *antamaan*),
- lounaismurteiden erikoisgeminaatio, esim. *vikka* (yleisk. *vika*),
- pitkien vokaalien vaihteluttomuus, esim. *a ~ o* -vaihtelu, joka koskee yksittäisvokaalia sanassa *vapa* (*vapoina*), mutta ei pitkää vokaalia sanassa *vapaa* (*vapaina*).

Harrikarin työn teoreettinen lähtökohdanta on optimaalisuusteoria (Prince ja Smolensky 1993), jonka tällä erää paras oppikirjaesitys on Kager (1999). Yksi Harrikarin tutkimuksen keskeisistä tavoitteista

on osoittaa, että fonologisesti pitkät segmentit ovat suomen kielessä segmentaalisen representaation tasolla yksikköjä, eivät kahden yksikön yhtymiä. Ajatus ei ole uusi eikä liity erityisesti optimaalisuusteoriaan. Pituus ja segmentaalinen representaatio on generatiivisessa fonologiassa erotettu toisistaan jo autosegmentaalifonologiasta lähtien (ks. esim. Prince 1984).¹

YLEISARVIO

Työstä käy selvästi ilmi, että Harrikari tuntee optimaalisuusteorian perusteellisesti, aina viimeisimpiä teknisiä uutuuksia myöten. Analyysit ovat usein omaperäisiä ja mielenkiintoisia. Argumentaatio etenee johdonmukaisesti, ja väitöskirja on helppoluokkuinen. Työn huomattavin puute on, että analyysit eivät ole kovin syvällekkäviä. Useimmiten Harrikari esittää teoreettisen perusidean ja soveltaa sitä keskeiseen aiheeseen, mutta jättää yksityiskohdat analysoimatta ja usein pelkän maininnan varaan. Kirjallisuusviitteistä käy ilmi, että

¹ Kiitän Tarja Heinosta tähän kirjoitukseen saamistani kommentteista ja korjauksista. Virheistä ja puutteista vastaan itse.

Harrikari on perillä aikaisemmasta aineistopohjaisesta tutkimuksesta, mutta viittaukset ovat joskus ylimalkaisia eivätkä tee täytätä oikeutta mainituissa teoksissa käsiteltyjen ilmiöiden kompleksisuudelle. Näistä puutteista huolimatta Harrikarin työ antaa teoreettisen lähtökohdan tutkijalle, joka haluaa paneutua ilmiöihin yksityiskohtia myöten. Väitöskirjan kuudesta luvusta jokaisen voisi mielestäni laajentaa itsenäiseksi väitöskirjaksi.

Seuraavassa siirryn väitöskirjan yksityiskohtaisempaan tarkasteluun. Tarkoitukseni on puuttua erityisesti ongelmiin, joita väitöskirjassa on sivuttu, mutta ei ratkaistu, ja hahmotella mahdollisia vastausvaihtoehtoja tulevaa tutkimusta silmällä pitäen.

EPENTEESI

Artikkelissa »Epenthesis, geminates and the OCP in Finnish» Harrikari esittää analyysin pohjalaismurteiden epenteettisestä vokaalista (švaavokaalista), esimerkiksi *jalaka* (yleisk. *jalka*). Pääajatuksena on, että epenteesi on seurausta universaalista tendenssistä välttää umpitavuja. Kyseessä ei siis ole suoranaisesti tavunrajaisia konsonanttiyhtymiä koskeva fonotaktinen rajoitus, jollaisena epenteettisten vokaalien esiintymäympäristö on perinteisesti esitetty. Yhteys on välillinen ja perustuu siihen, että suomessa konsonanttiyhtymät väistämättä johtavat umpitavuihin, koska tavun alussa voi esiintyä vain yksi konsonantti.

Optimaalisuusteoriassa umpitavujen karttamistendenssi voidaan ilmaista rajoituksena (constraint) NoCODA 'vältä umpitavuja'. Tämän rajoituksen kannalta *jalka* (CVC.CV) on huonompi kuin *jalaka* (CV.CV.CV), koska edellisessä on yksi umpitavuu, kun taas jälkimmäisessä niitä ei ole lainkaan. Muoto *jalaka* on siis tavurakenteen suhteen tunnusmerkittävämpi

kuin *jalka*. Toisaalta *jalaka* rikkoo rajoitusta NoINSERTION, koska siihen on lisätty epenteettinen vokaali, jota taas muodossa *jalka* ei ole. Muoto *jalka* on siis alla olevalle muodolle uskollisempi kuin *jalaka*. Optimaalisuusteoreettisesta näkökulmasta epenteesin esiintyminen osoittaa, että tunnusmerkittömyyden ja uskollisuuden välisessä kilpailussa tunnusmerkittömyys voittaa. Rajoitusten keskinäinen tärkeysjärjestys (ranking) on NoCODA >> NoINSERTION. Kuten murrekuvauksista kuitenkin hyvin tiedetään, vokaaliepenteesi ei sovellu kaikkiin konsonanttiyhtymiin, esimerkiksi yhtymään /lt/ (/silta/ → *silta*, **silita*), eli umpitavut ovat joissakin tapauksissa sallittuja. Tämä osoittaa, että rajoitusta NoCODA itseään rajoittavat hierarkiassa ylempänä olevat rajoitukset ja niin edelleen. Harrikarin keskeisenä deskriptiivisenä tavoitteena on rakentaa eksplisiittinen rajoitushierarkia, joka ennustaa nämä jakaumarajoitukset.

Ajatus, että epenteesi on seurausta umpitavujen tunnusmerkkisyydestä, on varsin uskottava. Harrikarin analyysiä vastaan on tosin jo huomautettu, että epenteesiä ei juurikaan esiinny *r*:n jälkeen, esimerkiksi *karvas* ei äänny **karavas* (Suomi 2000, Harrikari 2000). Jos epenteesin puuttumiselle *r*:n jälkeen voidaan antaa itsenäinen (esimerkiksi foneettinen) selitys, tämä ei kuitenkaan välttämättä ole vakava teoreettinen ongelma. Mikäli tällainen itsenäinen rajoitus löytyy, näyttäisi aivan mahdolliselta korjata Harrikarin analyysiä niin, että sen perusrakenne säilyy muuttumattomana.

Harrikari pyrkii vokaaliepenteesiaineiston pohjalta puolustamaan väitettä, että geminaattakonsonantit ovat monosegmentaalisia. Väite on luultavasti tosi, mutta Harrikarin argumentti ei ole kovin vakuuttava. Harrikari aloittaa huomauttamalla, että kuvaus tuottaa oikean epenteettisen pintamuodon [palakka] riippumatta siitä, valitaanko alla olevaksi muodoksi biseg-

▷

mentaalinen /palkka/ vai monosegmentaalinen /palk_μa/, jossa segmentin /k/ pituutta merkitsee sitä dominoiva mora (_μ). Kun nyt useampi kuin yksi alla olevista muodoista tuottaa oikean tuloksen, herää kysymys, mikä niistä pitäisi laittaa leksikkoon. Harrikarin argumentti on lyhyesti seuraava:

(i) Jos alla olevaksi muodoksi valitaan bisegmentaalinen /palkka/, kielioppi tuottaa epenteettisen muodon *pa.lak.ka*, jossa ensimmäinen *k* on toisen tavun lopussa ja toinen *k* kolmannen tavun alussa.

(ii) Jos alla olevaksi muodoksi valitaan monosegmentaalinen /palk_μa/, kielioppi tuottaa epenteettisen muodon *pa.lak_μa*, jossa on vain yksi *k*, joka on yhtäaikaa sekä toisen tavun lopussa että kolmannen alussa.

(iii) Princen ja Smolenskyn (1993) mukaan tällaisissa tapauksissa valinnan määrää niin sanottu leksikon optimointiperiaate (Lexicon Optimization). Tässä tapauksessa alla olevaksi muodoksi valitaan monosegmentaalinen muoto, koska vain sen pohjalta päädytään pintamuotoon, jossa ei ole yhtään segmenttiä, joka kuuluisi vain tavun loppuun.

Argumentti on teoriانسisäinen, mikä ei sinänsä tietenkään ole ongelma. Voidaan kuitenkin huomauttaa, että se nojaa olennaisella tavalla rajoituksen NoCODA epästandardiin tulkintaan, jonka mukaan NoCODA »takes into account only consonants which exclusively appear in the coda position at the segmental level» (s. 13). Lisäehto »exclusively appear» sulkee rajoituksen piiristä pois konsonantit, jotka kuuluvat sekä tavun loppuun että alkuun, eli geminaatat. (Rajoituksen NoCODA standardi tulkinta »the prohibition of codas» löytyy sivulta 14 ohimennen mainittuna.) Harrikarin argumentti toimii vain sillä lisäehdolla, että tavua sulkevat geminaatat eivät kuulu rajoituksen NoCODA piiriin. Tätä lisäehtoa ei työssä erikseen puolusteta. Vielä voidaan huomauttaa, että argumentti ei toimi, jos NoCODA-rajoit-

uksen sijasta oletetaan esimerkiksi rajoitus CODA_{COND} 'Tavun lopussa olevalla konsonantilla ei ole itsenäistä artikulaatiopaikkaa', toisin kuin Harrikari väittää (s. 15), tai rajoitus *COMPLEXCODA 'Tavun lopussa saa olla vain yksi konsonantti'. Kokoavasti voidaan todeta, että geminaattojen monosegmentaalisuus ei seuraa optimaalisuusteoriasta yleisesti eikä edes leksikon optimointiperiaatteesta erityisesti, vaan on Harrikarin spesifisen analyysin ominaisuus.

Monet perinteisen fonologian itsestään selvyydet joutuvat optimaalisuusteoriassa usein yllättävään valoon, kuten seuraava esimerkki osoittaa. Harrikari ottaa lyhyesti esille sen mahdollisuuden, että »epenteettiset» vokaalit eivät olekaan epenteettisiä vaan itse asiassa juontuvat jo leksikosta (s. 10, alaviite 12). Hän hylkää tämän vaihtoehdon, koska »the epenthetic site and the quality of the vowel are predictable, representing a pattern which should not have an input implementation». Argumentti on hyväksyttävä perinteisen generatiivisen fonologian kannalta, mutta optimaalisuusteoriassa tilanne on toinen. Leksikon optimointiperiaatteesta nimittäin seuraa, että kaikista mahdollisista (so. oikean pintamuodon tuottavista) alla olevista muodoista valitaan fonologisesti harmonisin. Tällä on muun muassa se perinteisen ajattelutavan kannalta epäintuitiivinen seuraus, että esimerkiksi englannin kielen sananalkuisten soinnittomien klusiilien aspiraatio, joka on fonologisesti täysin ennustettavissa, on itse asiassa merkitty leksikkoon. Toisin kuin perinteisessä generatiivisessa fonologiassa, leksikko ei siis ole fonologisesti ennustamattomien ominaisuuksien lista.

Joudumme nyt seuraavien vaihtoehtojen eteen: (i) Jos leksikon optimointiperiaate on tosi, epenteettiset vokaalit (sikäli kuin ne ovat ennustettavia) on merkitty leksikkoon, mutta tällöin herää kysymys, mitä seurauksia tällä on Harrikarin analyysille,

joka käsittelee niitä epenteettisinä. (ii) Jos leksikon optimointiperiaate on epätosi, Harrikarin monosegmentaalisuusargumentti ei toimi. Kuten väitöstilaisuudessa kävi ilmi, Harrikarin vaihtoehto on luopua leksikon optimointiperiaatteesta joiltakin osin.

Yhtenä vaihtoehtona voisi ajatella, että fonologiset vaihtelut ovat jaettavissa kahteen päätyyppiin: morfofonologisiin vaihteluihin ja puhtaasti fonologisiin vaihteluihin. Tällainen jako on perinteinen ja tehdään esimerkiksi leksikaalisessa fonologiassa ja morfologiassa (Kiparsky 1982, 2000, tulossa), jossa fonologiset säännöt jaetaan leksikaalisiin ja postleksikaalisiin sääntöihin. Vokaaliepenteesi onkin selvästi »pinnanläheinen» postleksikaalinen tai kenties jopa foneettinen prosessi, mikä näkyy muun muassa seuraavista seikoista: (i) vaihtelu on automaattinen (so. Harrikari ei mainitse leksikaalisia poikkeuksia); (ii) vaihtelun toteutuminen näyttää riippuvan puhetyylistä (esim. emfaasi); (iii) epenteettinen vokaali ei vaikuta allomorfiin valintaan² ja (iv) epenteettinen vokaali voi olla »vajaalyhyt» (ks. esim. Karlsson 1982: 158), eikä siis varsinaisen foneemiparadigman jäsen. Jos vokaaliepenteesi on postleksikaalinen prosessi, on ilmeistä, että sen soveltuminen tai soveltumattomuus ei vaikuta leksikon optimointiin millään tavalla. Toisena vaihtoehtona olisi lähteä siitä, että vokaaliepenteesi on variaabelisääntö, jolloin sekä *jalka* että *jalaka* ovat samalle puhujalle tuttuja. Alla oleva muoto /jalka/ olisi tämän mukaan siis ainakin mahdollinen. Se, onko vokaaliepenteesi morfofonologista, allofonista vaiko foneettista vaihtelua, esiintyykö siinä mahdollisesti variaatiota ja

jos niin millaista ja mitä tästä seuraa fonologian teorialle, ovat mielenkiintoisia avoimia kysymyksiä, joita toivottavasti voidaan tulevaisuudessa selvittää enemmän.

Harrikarin analyysi kaipaava täydennystä ainakin parissa kohdassa. Analyysi ennustaa oikein, että epenteesi rikkoo /lm/-yhtymän kaksitavussa /kylmä/ → *kylmä*, mutta ei kolmitavussa /hedelmä/ → *hedelmä*. Harrikarin mukaan syynä on rajoitus, jonka mukaan epenteettinen vokaali ei voi esiintyä painollisessa tavussa, siis ei **hé.de.lè.mä*. Analyysi ennustaa edelleen, tällä kertaa väärin, että epenteesin pitäisi olla mahdollinen sanassa /hedelmä-i-ssä/ → **hé.de.le.mis.sä*, jossa sivupaino ohittaa kolmannen (lyhyen) tavun ja lankeaa sen sijaan neljännelle (pitkälle) tavulle. Väitöstilaisuudessa Harrikari esitti ratkaisuksi rajoituksen, joka kieltää epenteesin tavuisuutta, jotka jäävät jalan ulkopuolelle. Jos esimerkiksi oletetaan, että suomen kielen jalaka on kaksimorainen trokee (Hanson ja Kiparsky 1996), epenteettinen muoto jäsenytyisi silloin *(*hé.de*).*le*.(*mis*).*sä*, jossa kolmas tavu jää metrisen jäsenyyksen ulkopuolelle.

Toinen ongelmallinen tapaus koskee kysymystä, mistä epenteettinen vokaali saa fonologiset piirteensä. Lähtökohtana on havainto, jonka mukaan epenteettinen vokaali esiintyy vain soinnillisen konsonantin tai /h/:n jäljessä. Harrikari selittää tämän olettamalla, että epenteettinen vokaali kopioi vokaaliset piirteensä lähinnä vasemmalla olevasta vokaalista autosegmentaalisen leviämisen (spreading) avulla, mutta tämä tapahtuu vain, jos vokaalien väliin tulevat konsonantit eivät estä leviämistä.

² Harrikarin esimerkki (s. 55) on *ohora* (yleisk. *ohra*), jonka monikon partitiivi on *ohoria*, ei koskaan **ohoroita*, vartalon näennäisestä kolmitavuisuudesta huolimatta (vrt. *omenia* ~ *omenoita*, joka sallii molemmat). Tähän voidaan huomauttaa, että useimmat aidosti kolmitavuiset vartalot, joiden penultimavokaali on /o/, sallivat vain /ia/-päätteen, esimerkiksi *persoonial***persoonoita* (Anttila, tulossa), joten esimerkki ei ole täysin vakuuttava. Harrikari on kuitenkin selvästi oikeassa, mikä näkyy esimerkiksi minimiparista *tahana* (yleisk. *tahna*) : *tahanojal***tahanoita* vs. *lakana* : ?*lakanojal***lakanoita*.

Harrikari olettaa erityisesti (s. 16), että soinnittomat obstruentit estävät vokaalipiirteiden leviämisen, mistä seuraa, että epenteettinen vokaali on niiden jälkeen mahdoton: esimerkiksi sanassa /suklaa/ → *suklaa* (**sukula*) edeltävä soinniton obstruentti *k* estää vokaalin piirteiden leviämisen. Implisiittisenä oletuksena tässä on se, että piirteiden leviäminen tapahtuu vasemmalta oikealle. Avoimeksi jää, miksi epenteettinen vokaali ei voi lainata piirteitään esimerkiksi välittömästi seuraavalta vokaalilta (*a*) soinnillisen resonantin /l/ läpi, toisin sanoen, miksi soinnillisuus ei voi levitä oikealta vasemmalle.³ Piirteiden leviämisen suuntaa optimaalisuusteoriassa voidaan kontrolloida esimerkiksi ALIGN-rajoitusten avulla. Harrikarin analyysi ilmeisesti tarvitsee tämännäyttötyypin lisärajoituksen, jotta tyyppi **sukalaa* voitaisiin sulkea pois.

Tämännäyttötyypiset ongelmat ovat optimaalisuusteoreettisissa analyyseissä varsin tavallisia. Mahdollisia pintamuotokandidaatteja on ääretön määrä, joista kielioppi valitsee parhaan vertailemalla. Koska kielioppiaan tarkasteleva lingvisti ei konkreettisessa analyysissä yleensä vertaile kuin muutamaa kandidaattiparia, paras kandidaatti, eli se pintamuoto, jonka analyysi todellisuudessa ennustaa esiintyväksi, voi jäädä yksinkertaisesti huomaamatta. Komputaationaaliset työkalut olisivatkin käytännön analyysityöhön varsin tervetulleita (ks. esim. Karttunen 1998).

Harrikarin ehdottamat fonologiset rajoitukset ovat aina intuitiivisia, mutta joihinkin on pakattu paljon implisiittistä analyysiä. Esimerkkinä mainittakoon rajoitus CLUSTER INTEGRITY, jonka merkitys on proosamuodossa lausuttuna »Homorganic

clusters must remain intact». Tämä rajoitus yksinkertaisesti lausuu sen deskriptiivisen yleistyksen, joka analyysin pitäisi selittää, nimittäin sen, että epenteesi ei yleensä riko homorgaanisia konsonanttityhtymiä, esimerkiksi /silta/ → *silta* (**silita*). Ei myöskään ole selvää, miten helposti tämän rajoituksen voi lausua primitiivisempien rajoitusten avulla.

LEIKKIKIELET

Artikkeleissa »At-will spoonerisms and vowel length in Finnish» ja »A constraint-based approach to Finnish CV-spoonerisms» Harrikari analysoi tuttua leikkikieltä *paksu kirja – kiksi parja*. Perussääntö on yksinkertainen: kummankin sanan ensimmäisestä tavusta otetaan pala, johon kuuluvat tavun alkukonsonantit (sikäli kuin niitä on) ja tavun ensimmäinen vokaali, ja vaihdetaan palat keskenään. Harrikari osoittaa, että leikkikieli operoi nimenomaan segmenttaalisella rakenteella, mikä näkyy muun muassa siitä, että tavukvantiteettia ei permutoida — esimerkiksi *kova tuuli* muuntuu muotoon *tuva kooli*, ei **tuuva koli* (asterisiki tarkoittaa leikkikieleen kuulumatonta muotoa). Muunnoksen **tuva kooli* mahdotomuus osoittaa sen, että kieli ei pilko pitkiä vokaaleja kahtia, mikä taas on evidenssiä sen puolesta, että pitkät vokaalit ovat monosegmentaalisia. Tämä on yksi Harrikarin pääargumenteista.

Ei ole aivan selvää, millaisia systeemejä leikkikielet ovat luonteeltaan. Yhtäältä ne ovat tyylikeino ja siten samastettavissa esimerkiksi runomittaan. Leikkikielet opitaan yleensä suhteellisen myöhään, ja toiset luultavasti hallitsevat niitä paremmin kuin toi-

³ Kuten Tarja Heinonen on minulle huomauttanut, epenteettinen vokaali ei aina ole vasemmanpuoleisen vokaalin identtinen kopio. Murteittain esiintyy esimerkiksi *kylmä* ja *ilma* (ks. esim. Karlsson 1982: 158). Tässä epenteettinen vokaali näyttäisi olevan foneettisesti edeltävän ja seuraavan vokaalin välimaastossa, mikä taas näyttäisi osoittavan, että leviäminen saattaa olla jopa kaksisuuntaista. Rapola (1990: 130) listaa muodot *karija* ja *palijo*, joissa ilmeisesti näkyy seuraavan *j*:n vaikutus.

set. Toisaalta ne rakentuvat luonnollisen kielen fonologialle, mistä seuraa, että niiden rakenne selittyy ainakin osittain fonologiasta käsin. Tuntuisi esimerkiksi aivan järkevältä kysyä fonologilta, miksi leikkikielemme sääntö viittaa sanan alkuun eikä keskelle tai loppuun tai miksi se koskee (C)V-jonoja eikä distinktiivisiä piirteitä, moria, riimejä tai tavuja. On selvää, että leikkikieli on jossain mielessä fonologisesti »luonnollinen». Tämän voi huomata muuntelemalla sen sääntöjä: kielestä voi keksiä variantteja, joista toisten oppiminen on helppoa, toisten vaikeata ja joidenkin lähes tulkoon mahdotonta. Esimerkkejä helpoista sukulaiskielistä ovat muun muassa kieli, joka vaihtaa keskenään sanojen alkukonsonantit (*kuiva maali – muiva kaali*), tai kieli, joka vaihtaa sananalkuiset tavut (*kuiva maali – maava kuili*). Esimerkki vaikeasta sukulaiskielestä on kieli, joka vaihtaa ensimmäisten tavujen riimit (esim. *kuiva maali – kaava muili*). Tämä on yllättävää, koska riimi on hyvin motivoitu prosodinen konstituentti. Näyttää siis siltä, että on olemassa kokonainen perhe mahdollisia leikkikieliä, joista toiset ovat fonologisesti luonnollisia ja siten helppoja oppia, toiset vähemmän luonnollisia ja siten vaikeita oppia ja jotkut fonologisesti luonnottomia ja siten mahdottomia oppia. Fonologisen teorian tehtävänä on selittää, mikä tekee (leikki)kielestä luonnollisen, mikä luonnottoman.

Kysymykseen, miksi leikkikielen sääntö koskee nimenomaan sananalkuisia (C)V-jonoja, Harrikari vastaa postuloimalla leikkikielispesifisen rajoituksen LEFT-ANCHOR-V (s. 75), joka yksinkertaisesti toteaa, että asia on näin. Tämän valossa Harrikarin

aiempaan tutkimukseen kohdistama kritiikki tuntuu epäoikeudenmukaiselta: »Earlier rule-based accounts of this game have been phonologically unmotivated – their explanatory power remaining weak. The switching of the initial CV-sequences has been analyzed in a purely descriptive way, as the reordering of segments» (s. 85).

Harrikarin analyysin vahva puoli on, että se pystyy käsittelemään poikkeukselliset tapaukset mielenkiintoisella tavalla. Esimerkiksi otettakoon sanapari *Mika kuolee*, josta perussäännön mukaan pitäisi tulla **kuka miolee*, mutta tosiasiallinen muoto on vokaalinmuutoksen läpikäynyt *kuka mielee*. Harrikari selittää tämän seuraavasti: (i) Odotuksenmukainen *mi.o.lee* sisältää tavun *o*, jossa ei ole alkua, vaan pelkkä ydin. Aluttomat tavut taas ovat universaalisesti tunnusmerkkisiä, mikä optimaalisuusteoriassa ilmaistaan rajoituksella ONSET 'Tavussa on alku'. (ii) Tavutus *mio.lee* ei ole suomen kielessä itsenäisistä syistä mahdollinen. Jäljelle jäävä vaihtoehto on, että muutetaan vokaalin kvaliteettia minimaalisesti niin, että syntyvä diftongi saadaan mahtumaan yhteen tavuun. Optimaalinen ratkaisu on *mie.lee*. Toinen poikkeuksellinen esimerkki on *huono koti*, josta perussäännön mukaan pitäisi tulla **koono huti*, kun taas sen tosiasiallinen muoto on *kuono hoti*. Tässä tapauksessa sääntö ikään kuin ottaa mukaan »liian vähän» ja vaihtaa vain tavujen alkukonsonantit. Palaan Harrikarin selitykseen tuonnempana.⁴ Juuri tällaisten ei-kanonisten muunnosten selityksessä ilmenevät optimaalisuusteorian vahvat puolet: sääntöjä voidaan rikkoa, mutta vain ennustettavissa ympäristöissä ja ainoastaan sen verran kuin on tarpeen (minimal violation).

⁴ On kuitenkin huomautettava, että Harrikarin analyysi ei selitä tapauksia, joissa sääntö ottaa mukaan »liian paljon». Tuttu esimerkki on *Pietari Suuri*, josta (konventionaalisesti) saadaan *suutari pieri*. Tässä tapauksessa kokonaiset tavut ovat vaihtaneet paikkaa.

Leikkikielten käsittelyssä Harrikari olisi voinut olla metodologisesti tunnollisempi. Hän mainitsee muun muassa: »Spoonerisms that include opening diphthongs in their inputs, often have multiple outputs. Every spoonerism has, however, a preferred output, which is what I have given in this paper.» (S. 101, alaviite 6.) Työssä ei kuitenkaan selvitetä, mitä nämä vaihtoehtoiset muodot ovat, puhumattakaan preferensseistä. Näyttää siltä, että Harrikari on yksinkertaisesti katsonut aineistossa esiintyvän variaation performanssivirheiksi. Tämä on valitettavaa, koska aineisto (so. intuitiot leikkikieleen kuulumisesta ja kuulumattomuudesta) on varsin eksoottista. Leikkikiellessä esiintyvän variaation analyysi olisi ollut erinomainen tapa selvittää, miten hyvin analyysi yleistyy helppojen tapausten ulkopuolelle. Selvitettäviä kysymyksiä ovat muun muassa seuraavat: Täsmälleen missä ympäristöissä variaatiota esiintyy? Millä tavalla variaatio rikkoo kanonista (C)V-sääntöä, esimerkiksi permutoidaanko »liian vähän» vai »liian paljon», kuinka vähän ja kuinka paljon? Onko rajoitusten järjestystä muuttelemalla mahdollista generoida variaatiotypologia, joka kattaa leikkikiellessä esiintyvän variaation tai leikkikielen »eri murteet»? Miten tämä suomalainen leikkikieli suhtautuu muihin kieliin pohjautuviin leikkikieliin?

Lopuksi pari yksityiskohtaisempaa huomiota. Harrikarin mukaan sanaparin *Mika kuolee* kandidaattimuunnos **kuka myölee* »is – – ruled out by some positional faithfulness constraint which militates against changing features of root-initial vowels (Beckman 1998)» (s. 102, alaviite 19). Tämä ei kuitenkaan toimi, koska myös tosiasiallisesti esiintyvä *kuka mielee* rikkoo tätä nimenomaista rajoitusta. Epäselväksi siis jää, miten tämä virheellinen kandidaattimuunnos voidaan sulkea pois. Harrikarin mukaan jotkin muunnokset ovat myös mah-

dottomia, koska ne ovat irreversiibeileitä, toisin sanoen niitä ei voi yksiselitteisesti palauttaa lähtömuotoonsa — mielenkiintoinen funktionaalinen selitys. Esimerkiksi sanaparin *huono koti* pitäisi perussäännön mukaan muuntua muotoon **koono huti*. Harrikarin mukaan näin ei kuitenkaan käy, koska muodolla on toinenkin mahdollinen lähtömuoto, nimittäin *huuno koti* (s. 98). Yllättävää on, että samalta sivulta löytyvä varsinainen analyysi nojaa aivan toiseen periaatteeseen, nimittäin puhtaasti fonologis-formaaliseen rajoitukseen »vältä vierekkäisiä identtisiä elementtejä» (Obligatory Contour Principle, OCP). Tämän selityksen mukaan *koono huti* ei kuulu leikkikieleen, koska se sisältää kaksi vierekkäistä *o*-vokaalia, eikä siis siitä syystä, että se on irreversiibeli. Epäselväksi jää, mitä tekemistä näillä kahdella selityksellä on keskenään.

YLEISGEMINAATIO

Artikkelissa »Quantity-sensitivity of syllabic trochees revisited: the case of dialectal gemination in Finnish» Harrikari käsittelee murteiden yleisgemmaatiota, esimerkiksi *sannoo* (yleisk. *sanoo*). Hänen analyysinsä perustuu huomioon, että yleisgemmaatio synnyttää tasapainoisia sananalkuisia trokeita pidentämällä ensimmäistä tavua, jos toisessa tavussa on pitkä vokaali (aines): (‘CV.CVV) → (‘CVC.CVV). Ajatus, että geminaatio on luonteeltaan tasapainopyrkimys, on vanhastaan tuttu (ks. esim. Rapola 1966: 25 ja erityisesti Nahkola 1987: 17).

Harrikarin mukaan suomen tavut jakautuvat tavun pituuden (weight) suhteen kolmiksi: CVV on pidempi (heavier) kuin CVC, joka on puolestaan pidempi kuin CV (s. 28–29). Kiistanalainen on eronteko tavutyypin CVV ja CVC välillä. Harrikarin väite perustuu siihen tuttuun havaintoon, että

geminaatio soveltuu ennen CVV-tavua (esim. *ká.laa* → *kál.laa*) mutta ei ennen CVC-tavua (esim. *ká.lan*, **kál.lan*). Jos hyväksytään se hypoteesi, että geminaatiossa on kyse jalan tasapainottamisesta, on selvää, että CVV on tällöin pidempi kuin CVC, koska vain edellinen laukaisee tasapainottavan geminaation.

Harrikarin argumentin uskottavuutta vähentää kuitenkin kilpaileva hypoteesi. Näyttäisi nimittäin aivan mahdolliselta, että CVC-tavujen alkukonsonantti ei geminoidu siitä syystä, että kyseessä on astevaihtelu-ympäristö, jossa yksittäiskonsonantit heikkenevät ja geminaatat lyhentyvät. Tämän selityksen yleisgeminaation soveltumattomuudelle CVC-kontekstissa on aiemmin maininnut ainakin Nahkola (1987: 223). Lisäksi voidaan huomauttaa, että jos CVV ja CVC -tavujen välillä todella olisi aito pituusero, voisi odottaa, että nämä tavut käyttäytyisivät eri tavoin esimerkiksi sivupainon suhteen, mutta näin ei tietääkseni ole. Ainoa itsenäinen argumentti, jonka Harrikari lisää, perustuu siihen, että suomessa minimaalinen (sisältö)sana on muotoa CVV, esimerkiksi *maa*. Sen sijaan sekvenssi CVC, esimerkiksi **min*, on liian lyhyt suomen kielen (sisältö)sanaksi. Sikäli kuin minimaalisen sanan määritelmä viittaa tavun pituuteen, CVV ja CVC näyttäisivät siis olevan pituudeltaan erilaiset.

Harrikari päätyy siihen, että tavupohjainen trokee (syllabic trochee), joka hänen mukaansa on suomen jalkatyyppi, olisi sensitiivinen tavun pituudelle (s. 108). Yleensä oletetaan, että tavupohjainen trokee laskee tavuja välittämättä niiden pituudesta (ks. esim. Hayes 1995). Epäselväksi kuitenkin jää, miksi Harrikari ylipäättään olettaa, että suomen kielen jalkatyyppi olisi tavupohjainen trokee. Toinen vaihtoehto on morapohjainen trokee (moraic trochee), joka laskee moria (ks. esim. Hanson ja Kiparsky 1996). Tässä tapauksessa jalan

kvantiteettisensitiivisyys olisi täsmälleen odotuksenmukainen.

ERIKOISGEMINAATIO

Lounaismurteiden erikoisgeminaatio on vanhin geminaatiotyyppi: siitä löytyy jälkiä jo 1500-luvun teksteistä (Rapola 1933: 100–102). Tässä erikoisgeminaation tyypissä soinnittomat *p*, *t*, *k* ja *s* ovat geminoituneet jälkitavun alussa pitkän vokaalin edellä edellisen tavun laadusta riippumatta (esim. *vikka*, yleisk. *vikaa*). Pitkän vokaalin myöhempi lyhentyminen johti siihen, että vaihtelusta tuli fonologisesti opaakki. Rapolan (1966: 31–32) mukaan lounaismurteiden erikoisgeminaatio ei ole enää fonologisesti elävä prosessi. Tämä on myös Harrikarin kanta.

Harrikarin analyysi on hyvä esimerkki optimaalisuusteoreettisesta ajattelusta. Esimerkkinä olkoon tapaus *vikka*. Harrikari olettaa alla olevan muodon /vika-μ/, jossa partitiivin suffiksi on paljas mora. Tässä tapauksessa odottaisi, että edeltävän vokaalin piirteiden autosegmentaalisen leviämisen seurauksena pintamuodoksi saataisiin *vikaa*. Tosiasiallisesti esiintyvä muoto *vikka* on seurausta kolmesta rajoituksesta: (i) pitkä vokaali on sallittu vain ensimmäisessä tavussa; (ii) moran pitää reaalistua segmentaalisen kvantiteettina ja (iii) suffiksin pitää olla mahdollisimman lähellä sanan oikeaa reunaa. Optimaalinen ratkaisu on, että suffiksaalinen mora reaalistuu lähinnä sanan oikeaa reunaa olevassa konsonantis-*/k/* pidentäen sen geminaataksi.

Kaikki Harrikarin esimerkit koskevat yksikön partitiivia. On kuitenkin huomattava, että geminaatiota esiintyy myös muissa morfologisissa ympäristöissä, esimerkiksi 3. infinitiivin illatiivissa (*makkama*), kolmannen persoonan preesensissä (*lämppe*), passiivin imperfektissä (*oltti*), imperatiivissa (*tulikka*), monikon nominatiivissa

▷

(*varkka*), monikon partitiivissa (*härkki*), illatiivissa (*taevasse*), genetiivissä (*satte*) ja jopa sanoissa, joissa ei ole suffikseja ensinkään, esimerkiksi *oikki* ja *korppi* (Rapola 1966: 30–31). Harrikari ei käsittele näitä tapauksia, vaan ilmeisesti olettaa, että myös näissä suffiksina tai sen osana on paljas mora ja että analyysi toimii analogisella tavalla, mikä ei kuitenkaan ole lainkaan ilmeistä. Ainakin suffiksoimattomien muotojen geminaatio olisi ollut hyvä selvittää konkreettisella analyysillä.

Väitöskirjan ongelmallisin osa on mielestäni itämurteiden erikoisgeminaation käsittely. Harrikari analysoi itämurteiden erikoisgeminaation samalla tavalla kuin lounaismurteiden eli olettamalla, että geminaatio on seurausta spesifisen morfeemin läsnäolosta. Näiden kahden geminaatiotyypin ero on Harrikarin mukaan se, että erikoisgeminaation laukaiseva morfeemi on itämurteissa kaksimorainen, lounaismurteisissa yksimorainen. Pääväite on, että erikoisgeminaatio on kummassakin tapauksessa morfologistunut.

Rapolan (1966: 32) mukaan itämurteisissa »[m]ikä tahansa konsonanti on geminoitunut pitkän vokaaliaineksen edellä tavu- asemasta ja edeltävän tavun kestosta riippumatta» (esim. *antammaan*, yleisk. *antamaan*). Ilmeisesti luottaen Rapolan jokseenkin ylimalkaiseen kuvaukseen Harrikari päätyy muun muassa seuraaviin väitteisiin:

- »eastern gemination takes place independent of the prosodic properties of the surroundings, such as syllable weight and stress» (s. 26),
- »neither the weight nor stress of surrounding syllables has any effect on gemination» (s. 121),
- »the irrelevance of the prosodic properties of the environment» (s. 125),
- »there is no prosodic reason for gemination in eastern dialects» (s. 125).

Rapolan luennot eivät kuitenkaan ole viimeinen sana itämurteiden erikoisgeminaatiosta. Uudempi ja monin verroin yksityiskohtaisempi lähde on Palander (1987). Jos Palanderin työtä selailee, käy varsin pian selville, että yllä mainitut yleistyksiset eivät voi pitää paikkaansa.

Palanderin (mts. 147) mukaan erikoisgeminaation suotuisin asema on »painottoman kolmannen tavun alussa, kun edellä on mieluiten lyhyt vokaali ja jäljessä pitkä vokaali (*istumaan*, *tykkäänään*, *otetaan*, *vai-vaseen*, *kantajoo*, *kappaleen*, jne.)». Väitöskirjansa englanninkielisessä yhteenvedossa Palander toteaa edelleen muun muassa seuraavaa:

- »Both the material obtained from the four parishes and the previous observations of the phenomenon demonstrate that from the very beginning secondary gemination has best progressed in unstressed position in the environment between a short and a long vowel (V_VV).» (Palander mts. 247),
- »Secondary gemination is weaker in a syllable bearing secondary stress than it is in an unstressed one» (Palander mp.),
- »[T]he fact that the vowel following the consonant is unstressed has regulated the gemination to such a degree that the lengthening observed in the eastern and northern parts of the area in which secondary gemination occurs has in some case spread even to word-initial position when the syllable begun by the consonant is unstressed, e.g. *perä[m·]ies* (standard Finnish *perämies*), *sen[t·]oi* (standard Finnish *sen toi*), *nava[m·]äällä* (standard Finnish *navan päällä*) (Palander mts. 247–248). (Olen yksinkertaistanut Palanderin transkriptiota jonkin verran.)

Palanderin työstä käy selvästi ilmi, että itämurteiden erikoisgeminaatio on suurelta osin fonologisehtoinen, eikä siis kokonaan morfologisehtoinen, kuten Harrikari

esittää. Toisin kuin lounaismurteiden erikoisgemi-naatio itämurteiden erikoisgemi-naatio on ilmeisesti edelleen ainakin osittain subfoneeminen: esimerkiksi geminaatioasemassa olevan konsonantin pituus vaihtelee (Palander mts. 11) eivätkä puhujat ole vaihtelusta yleensä tietoisia (Palander mts. 248). Tätä tukee myös se, että Palanderin esimerkit kattavat lähestulkoon koko morfologisen kirjon: erikoisgemi-naatio soveltuu substantiiveihin, adjektiiveihin ja verbeihin riippumatta sijasta, persoonasta tai numeruksesta, sekä myös kliitteihin, monomorfeemisiin sanoihin ja jopa sananrajan yli. Tämä osoittaa, että geminaatio ei ole suinkaan rajoittunut tiettyihin morfologisiin ympäristöihin, toisin kuin Harrikari väittää (esim. s. 29). Teoreettisemmin termein voidaan todeta, että itämurteiden erikoisgemi-naatio on selvästi postleksikaalista vaihtelua eikä »morfologistunutta» leksi-kaalista vaihtelua, toisin kuin lounaismurteiden erikoisgemi-naatio. Tämän toteaa myös Rapola (1966: 34): »On selvää, että [itämurteiden erikoisgemi-naatio] on samalla tavoin ’elävä prinssiippi’ kuin yleisgemi-naatiokin murteissaan, ja mieluummin sitä pitäisikin tämän pohjalta syntyneenä jatkokehitysilmiönä.»

Harrikari on nähdäkseni oikeassa siinä, että itämurteiden erikoisgemi-naation ehtona ovat geminoituvaa konsonanttia välittömästi seuraavat kaksi tautosyllaabista vokaalista moraa. Totta sen sijaan ei ole, että tämä vaihtelu olisi pitkälle morfologistunutta ja prosodisten ehtojen saavuttamattomissa.

GEMINAATTOJEN VAIHTELUTTOMUUS

Väitöskirjansa viimeisessä artikkelissa »The inalterability of long vowels in Finn-

ish» Harrikari käsittelee kysymystä, miksi pitkät vokaalit eivät osallistu vaihteluihin, jotka koskevat vastaavia yksittäissegmenttejä. Tämä on erikoistapaus yleisemmästä syndroomasta, joka tunnetaan nimellä geminaattojen vaihteluttomuus (geminate inalterability). Ilmiö on tuttu monista kielistä eikä rajoitu vokaaleihin (ks. esim. Kirchner 2000). Yksi mahdollinen kuvaus on merkitä geminaatat alla olevassa muodossa jollakin tavoin poikkeukselliseksi niin, että fonologinen sääntö ohittaa ne (Inkelas ja Cho 1993). Esimerkkejä suomen kielestä ovat *a ~ o* -vaihtelu, joka soveltuu yksittäisvokaaliin (esim. /vapa-i-na/ → *vapoina*) mutta ei pitkään vokaaliin, (esim. /vapaa-i-na/ → *vapaina*), sekä *ti ~ si* -vaihtelu, joka soveltuu yksittäiskonsonanttiin, (esim. /huuta-i/ → *huusi*), mutta ei geminaattaan (esim. /muutta-i/ → *muutti*, ei koskaan **muutsi* tai **muussi*) (ks. esim. Laalo 1988).⁵ Näistä tapauksista Harrikari käsittelee ensimmäistä.

Harrikarin pääajatus on, että pitkä vokaali esimerkiksi sanassa *vapaa* ei vaihtele, koska tämä edellyttää kahta erillistä prosessia: (i) pitkän vokaalin lyhenemistä ja (ii) *a ~ o* -vaihtelua itseään. Optimaalisuusteoreettisessa analyysissä tämä voidaan ilmaista niin sanotun lokaalisen rajoituskonjunktion (local constraint conjunction) avulla, jonka intuitiivinen sisältö on: »Yksi rakenteellinen muutos sallittakoon, kahta ei». »Lokaalisuus» tarkoittaa, että konjunktion molemmat termit evaluoidaan esimerkiksi saman segmentin tai saman tavun sisällä. Tapauksessa /vapaa-i-na/ vertailu käydään lähinnä seuraavien neljän pintamuotokandidaatin välillä: (i) **vapaaina*, joka on täysin uskollinen alla olevalle muodolle; (ii) *vapaina*, jossa vokaalia on ainoastaan lyhennetty; (iii) **vapooina*, jossa ai-

⁵ Assibilaatiossa on tunnetusti paljon vaihtelua. Tämä koskee etenkin niitä kaksitavuja, joissa ensimmäinen tavu on (C)VC tai (C)VV, esimerkiksi *ylti ~ ylsi* ja *souti ~ sousi*. Geminaatat ovat kuitenkin systemaattisesti vaihteluttomia.

noastaan *a ~ o* -vaihtelu on soveltunut ja (iv) **vapoina*, jossa molemmat vaihtelut ovat soveltuneet. Kandidaatit (i) ja (iii) häviävät kilpailun yleisistä fonotaktisista syistä; kandidaatti (iv) rikkoo lokaalista rajoituskonjunktiota, ja jäljelle jää kandidaatti (ii), joka ei sekään ole täydellinen (esimerkiksi ei täysin uskollinen alla olevalle muodolle) mutta joka on yhtä kaikki annetuista vaihtoehtoista paras, siis optimaalinen.

Harrikarin analyysi pystyy kuvaamaan tämän nimenomaisen vokaalivaihtelun.⁶ Jatkokysymys on, soveltuuko analyysin perusidea muihin samankaltaisiin tapauksiin. Tämä olisi selvästi itsenäistä evidenssiä Harrikarin hypoteesin puolesta. Näyttää kuitenkin siltä, että analyysi ei yleisty ainkaan *ti ~ si* -sääntöön (esim. /huuta-i/ → *huusi*, mutta /muutta-i/ → *muutti*; **muutsi*, **muussi*). Geminaatta /tt/ ei vaihtelee, mutta tällä kertaa kyseessä ei ole tapaus, jossa yksi muutos olisi sallittu, kahta ei. Kummassakin tapauksessa vaihteluja on kaksi: vartalonloppuisen /a/:n kato ja *ti ~ si* -vaihtelu. Lokaalinen rajoituskonjunktio ei siis sovellu, vaikka ainakin esiteoreettisesti kyse on yhdestä ja samasta ilmiöstä: geminaatan vaihteluttomuudesta. Harrikarin ehdotus on siis parhaimmillaankin vain osittaisratkaisu geminaattojen vaihteluttomuuden ongelmaan. ■

ARTO ANTTILA
*Boston University /
 National University of Singapore*
 Sähköposti: *anttila@bu.edu*

LÄHTEET

- ANTTILA, ARTO (tulossa): Morphologically conditioned phonological alternations. – *Natural Language and Linguistic Theory*. Myös <http://www.ruccs.rutgers.edu/roa.html>, ROA–425–10100.
- BECKMAN, JILL N. 1998: *Positional faithfulness*. Väitöskirja. University of Massachusetts, Amherst. <http://ruccs.rutgers.edu/roa.html>, ROA–234–1297.
- HANSON, KRISTIN – KIPARSKY, PAUL 1996: A parametric theory of poetic meter. – *Language* 72 s. 287–335.
- HARRIKARI, HELI 2000: A response to Suomi's comments. – *Nordic Journal of Linguistics* 23 s. 95–96.
- HAYES, BRUCE 1995: *Metrical stress theory: Principles and case studies*. Chicago: University of Chicago Press.
- INKELAS, SHARON – CHO, YOUNG-MEE YU 1993: Inalterability as prespecification. – *Language* 69 s. 529–574.
- KAGER, RENÉ 1999: *Optimality theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KARLSSON, FRED 1982: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY.
- KARTTUNEN, LAURI 1998: The proper treatment of optimality in computational phonology. <http://ruccs.rutgers.edu/roa.html>, ROA–258–0498.
- KIPARSKY, PAUL 1982: Lexical morphology and phonology. – I.-S. Yang (toim.), *Linguistics in the morning calm* s. 3–91. Seoul: Hanshin.

⁶ Harrikari osoittaa, että geminaattojen vaihteluttomuus ei riipu siitä, kuvataanko pitkät vokaalit monosegmentaalisina vai ei. Tämä ei ole suoranaisesti ristiriidassa väitöskirjan pääteeman kanssa (geminaattojen monosegmentaalisuus), vaikka olisi voinut odottaa, että evidenssi tältäkin osin olisi konvergoitunut monosegmentaalisuuden puolelle.

- 2000: Opacity and cyclicity. – N. A. Ritter (toim.), *A review of optimality theory*. Special Triple Issue of *The Linguistic Review* 17 s. 351–365.
- (tulossa): *Opacity and paradigm effects*. Stanford: CSLI.
- KIRCHNER, ROBERT 2000: Geminate inalterability and lenition. – *Language* 76: 3 s. 509–545. Myös <http://www.ualberta.ca/~kirchner>.
- LAALO, KLAUS 1988: *Imperfektimuotojen ti~si vaihtelu suomen kielessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NAHKOLA, KARI 1987: *Yleisgeminaatio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PRINCE, ALAN 1984: Phonology with Tiers. – Mark Aronoff & Richard Oehrle (toim.), *Language sound structure. Studies in phonology presented to Morris Halle by his teacher and students* s. 234–244. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- PRINCE, ALAN – SMOLENSKY, PAUL 1993: *Optimality theory: Constraint interaction in generative grammar*. New Brunswick: Rutgers University & Boulder: University of Colorado.
- RAPOLA, MARTTI 1933: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 197. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1990: *Johdatus suomen murteisiin*. Neljäs painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUOMI, KARI 2000: Nearly a million ostrobothnians cannot be wrong: Comments on an optimality theoretic analysis of »Ostrobothnian». – *Nordic Journal of Linguistics* 23 s. 89–93.

SITAATTI TEKSTISSÄ

Ulla Tuomarla *La Citation mode d'emploi. Sur le fonctionnement discursif du discours rapporté direct*. Helsinki: Academia scientiarum fennica 2000. 258 s. ISBN 951-41-0875-2.

Ulla Tuomarlan väitöskirjan aiheena on sitaatti eli lainaus, sen asema tekstissä. Tutkimuksen pääasiallisena aineistona on ranskankielisiä sanomalehtitekstejä. Toisena ja osittain erilaisia kysymyksiäkin kirvoittavana aineistona on tieteellistä tekstiä: seitsemän kielentutkimusta käsittelevää artikkelia.

Tutkimus tuo selvästi näkyviin, että siteeraamisen todellisuus on monimuotoisempaa kuin kieliopin kertomat sallitut vaihtoehdot. Tuomarla pyrkii osoittamaan, että siteeraamisen monimuotoisuus mää-

räytyy kirjoittajan tarpeista käsin. Tämä käyttää toisen sanoja omiin tarkoituksiinsa. Tätä kautta myös sitaatin voi Tuomarlan mukaan parhaiten ymmärtää.

Työn alussa on erillinen pitkäkök teoriaosuus. Se on anglosaksiseen perinteeseen totuttautuneelle hyödyllinen katsaus ranskankieliseen lingvistiikkaan, vaikka mukana on myös englanninkielistä sitaattikirjallisuutta ja muutamien fennistien (lähinnä Kuirin 1984) ajatuksia. Bahtin-lähtöistä polyfoniatutkimusta esitellään omassa luvussaan.

▷

Siteeraamista käsitteleviä tutkimuksia esitellessään Tuomarla kavahtaa kaikkea, mikä viittaa käsitykseen sitaatin autonomisuudesta. Tämäntapainen lähestymistapa nimittäin jättää näkymättömiin sitaatin luonnolliset yhteydet ironiaan, dramatisointiin, modaalisuuteen, tematisointiin ja kaikenlaiseen tekstin dialogisuuteen ja on sitä paitsi muutoinkin vastoin tekijän perusläh- tökohtaa. Tuomarla on siis vakaasti sitä mieltä, että sitaatti on osa tekstiä ja tekstin osana hän sitä haluaa tutkia.

Tuomarla kyseenalaistaa totunnaisen kolmijaon suoraan, epäsuoraan ja vapaa- seen epäsuoraan esitykseen, mutta ei innos- tu myöskään uudemmista tutkimuskirjalli- suudessa esitetyistä jaotteluista. Hänen metodinen ratkaisunsa on keskittyä niin sanottuun suoraan esitykseen (*discours rap- porté direct*) mutta ymmärtää se niin laajasti, että kaikenlaiset perinteisten kategorioi- den rajatapaukset ja välimuodot mahtuvat mukaan käsittelyyn. Suoran esityksen teh- tävät hän jakaa kahteen pääryhmään. Ne ovat argumentointi ja dramatisointi. Pää- jaon ulkopuolelle jää muun muassa sitaatin etäännyttävä funktio.

Suoran esityksen diskurssifunktioita käsittelevässä jaksossa havainnollistetaan konnektoreiden roolia sitaatin rajalla osoit- tamassa sen yhteyttä kontekstiin, tekemäs- sä heterogeenisestä diskurssista argumen- tatiivista, sekä kysymys–vastaus-pareja, joita lehtikirjoittaja rakentaa kahdesta sitaa- tista tai sitaatista ja omasta kannanotosta. Nämä kaksi ilmiötä ovat selviä osoituksia siitä, miten sitaatti aidossa tekstiaineistos- sa on osa muuta tekstiä eikä siitä irrallinen saareke. Myös sitaatin tematisoiva ja teks- tin rakennetta palveleva funktio käy ilmi: se sijaitsee usein kappaleiden alussa tai lopus- sa.

Dramatisoiva tehtävä sitaatilla on esi- merkiksi silloin, kun kirjoittaja sijoittaa tyyllillisesti värityneitä sanoja lainausmerk-

keihin. Käytännössä argumentoiva ja dra- matisoiva tehtävä ovat limittyneitä.

Omassa luvussaan tarkastellaan sitaatin puheenomaisuutta ja sitä, miten kirjoittajan on mahdollista luoda haluamansa laista kuvaa siteeraamastaan henkilöstä valitse- malla sitaattiin puheen tai kirjoituksen piir- teitä. Sitaatti on aina siteeraajan valinta ja sen sisältämien puheenomaisten piirteiden valinta kirjoitettuun tekstiin on kirjoittajan vallankäyttöä.

Johtoilmauksia käsittelevä jaksoko on se- kavahko, mutta ainakin siitä selviää sitaa- tin esittelevien verbien moninaisuus. Ajan hengen mukaisesti Tuomarla löytää tutki- mastaan ilmiöstä jatkumoa. Sellainen on paitsi suoran, epäsuoran ja vapaan epäsuo- ran esityksen välillä myös johtoilmauksien semantiikassa, sanomisverbeistä mentaali- verbien kautta toimintaverbeihin. Tähän vaikeasti hahmottuvaan lukuun sisältyy myös kiinnostava pohdinta *que*-morfeemin asemasta erityisesti suoran ja epäsuoran esityksen välimuototapauksissa.

Sitaatin pituutta tarkastellessaan Tuo- marla päätyy useiden muiden tutkijoiden tavoin huomaamaan, että pitempiä jaksoja ympäröivät lainausmerkit ovat lähinnä merkkejä puheen toiseudesta, kun taas ly- hyet sitaatit, kuten sanat, ovat alttiita tulkin- noille (esim. ironia).

Kiintoisa esiintuleva kysymys on, mi- ten lainauksen lähde tulee mainituksi: mi- ten hänet nimetään, kuinka häntä luonneh- ditaan, onko hän persoona vai anonyymi, onko hän auktoriteetti, jonka puhetta kirjoit- taja käyttää argumentointiin, vai »kadun- mies», jonka puhe kelpaa tekstin dramati- sointiin?

Oma lukunsa on omistettu siteeraavan ja siteeratun diskurssin väliselle dynamiik-alle, joskin juuri tästä tuntuisi koko kirjas- sa olevan kysymys. Esillä ovat parafrasit, joilla journalisti muotoilee uudelleen lai- naamansa puheen, metaforat, joilla hän viit-